

СЕМІОТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ: ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

Н. І. Ніколова

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
nikolovanatalia@ukr.net*

Автором статті здійснено спробу окреслити в тезовому вигляді вихідні положення дослідження культурно-історичної динаміки з позицій семіотики. Робиться наголос на тому, що семіотичний підхід однозначно є виправданим у випадку інтерпретації історії, адже саме він має застосовуватися тоді, коли фокусом наукового пізнання постають процеси, об'єкти та явища, які мають неоднозначне трактування, є складними за структурою та не можуть бути адекватно вилучені з позицій лише певних «одновекторних» точок зору.

Водночас конкретним завданням статті, обумовленим зазначеною вище метою, постає намагання проілюструвати деякі з основних вихідних положень відповідним історичним фактажем. При цьому до уваги береться цілий ряд порушених у статті наукових проблем: розгляд історії не лише як семіотичної, а і як комунікативної системи; необхідність виокремлення мінімальної знакової одиниці історії; визначення комплексу парадигм та синтагм культурно-історичного процесу; демонстрація факту множинності коду як у випадку осмислення семіотичної структури історичної епохи, прийнятої як мінімальна смислова одиниця історії (космоархеологічний та системний коди), так і в разі інтерпретації сутності синтагми полілінійності (геокліматичний, космоархеологічний, системний коди).

У висновках зроблено акцент на тому безперечному факті, що застосування семіотичного аналізу як дедуктивного методу дослідження надає можливість кваліфікувати культурно-історичний процес як складне багатозарове явище, і насамперед – як процес полілінійний. Разом з тим з'ясовано, що оперування поняттям семіотичного коду здатне забезпечити вихід на розуміння причин цієї полілінійності, а виділення історичної епохи як мінімальної смислової одиниці (свого роду «мікрознака») історії відкриває можливість осягнення сутності самого принципу диференціації культурно-історичного процесу на окремі «лінії» розвитку. Крім того, підкреслено, що обраний семіотичний підхід у дослідженні історії (і зокрема – визначення її парадигм та синтагм) дозволяє здійснити адекватну інтерпретацію культурно-історичної динаміки, адже передбачає розбудову комплексної – інтегративної – картини бачення поступу історії, осмисленої як результат залучення даних наук як гуманітарного, так і негуманітарного змісту.

Ключові слова: історична семіотика; комунікативна система; історична епоха; цикл Петерсона; множинність коду; парадигми та синтагми історії; полілінійність.

THE BASIC PRINCIPLES OF SEMIOTIC STUDY OF HISTORY

N. Nikolova

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
nikolovanatalia@ukr.net*

The author of the paper has made an attempt to point out the basic principles of semiotic studying of cultural-historical dynamics. It is emphasized that semiotic approach definitely fits the interpretation of history, for it has to be used when the scientific cognition focuses on processes, objects and phenomena which are treated differently and cannot be interpreted adequately from “homogeneous” points of view.

The concrete objective of the paper corresponds to its aim and consists in an attempt to illustrate some of the basic principles by historical facts. A list of problems treated in the paper is considered: the view of history not only as semiotic, but also as a communicative system; the necessity of defining the basic semiotic unity of history; defining the set of paradigms and syntagms of the cultural-historical process; demonstration of the fact of code plurality both in comprehension of the semiotic structure of historical epoch in terms of the minimal significant unity of history (cosmoarcheological and system codes) and within interpretation of the essential of polylinearity syntagm (geo-climatic, cosmoarcheological and system codes).

In the conclusions it is emphasized that the use of semiotic analysis as a deductive method of

study facilitates treating of cultural-historical process as complicated phenomenon as well as polylinear process. It is found out that the usage of the term of semiotic code is able to provide the understanding of causes of that polylinearity; defining of the historical epoch as a basic semantic unity of history opens an opportunity to understand the principle of dividing the cultural-historical process into the separate vectors of development. Moreover, it is underlined that the semiotic approach chosen in the study of history (and defining of its paradigms and syntagms in particular) allows to realize an adequate interpretation of the cultural-historical dynamics, for it previews the construction of the complex and integral image of the historical process being a result of involving data of both humanitarian and non-humanitarian science.

Keywords: historical semiotics; communicative system; historical epoch; Peterson's cycle; code plurality; paradigms and syntagms of history; polylinearity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Піком розвитку сучасного наукового знання небезпідставно називають семіотику. Звернення до семіотичного аналізу виявилось наріжним каменем більшості сучасних досліджень гуманітарного спрямування, оскільки саме семіотика за останні 50–70 років не лише отримала статус актуальної та дієспроможної методології для мовознавчих і літературознавчих наук, але і стала свого роду методологічним стрижнем у культурології, політології, етнології, естетиці тощо, де вона, внаслідок притаманній їй унікальній спроможності – виконанню нею інтегративної функції накопичення синтетичного знання – постала своєрідною метатеорією, власне, – «теорією теорій». Ось чому остаточна «експертна оцінка» сутності того чи іншого наукового об'єкту видається сьогодні правомірною, здебільшого, лише в контексті проведеного семіотичного дослідження.

Семіотичний аналіз насамперед є дедуктивним методом дослідження, тобто передбачає вивчення наукових об'єктів за процедурним правилом «від загального – до конкретного», на відміну від індуктивного методу, за яким дослідження проводиться за процедурою «з точністю до навпаки» – «від конкретного до загального». Власне, семіотика як наука та семіотичний аналіз як метод дослідження і є такою дедукцією: вони дозволяють осмислити сутність певного процесу чи феномену в цілому, але водночас – з урахуванням усіх визначальних його складників.

Г. Г. Почепцов, зазначаючи, що «семіотика як наука виникає при вивченні об'єктів складного типу», разом з тим констатує найбільш характерні випадки доцільності застосування семіотичного підходу, серед яких, зокрема, називає такі найважливіші: відсутність єдиної інтерпретації; поліструктурність об'єкту дослідження; особливості сприйняття інтерпретаторів, які, маючи звичку працювати з одним типом коду, не прагнуть розпізнати в об'єкті, який досліджується, коди іншого типу [3, 169].

З огляду на ці зауваження, маємо констатувати, що необхідність семіотичного дослідження історії не викликає жодних сумнівів, адже складнощі інтерпретації історії в основному якраз зумовлені названими вище факторами. У зв'язку з цим мусимо підкреслити, що дедуктивний метод дослідження, яким оперує семіотика, надає можливість результативно вивчати якраз ті культурно-історичні процеси, об'єкти та явища, які мають неоднозначне трактування, є складними за структурою та не можуть бути адекватно інтерпретовані з позицій лише певних «одновекторних» точок зору. Отже, семіотичний аналіз, теоретичну базу якого складав би вже розроблений на сьогодні категоріальний апарат семіотики, не лише надав би, на нашу думку, можливість адекватної інтерпретації світового культурно-історичного процесу в цілому, а й дозволив би в оптимальний спосіб визначати зміст складних за сутністю окремо взятих його феноменів.

На необхідності застосування семіотичного підходу в дослідженні історії свого часу наголошували такі вчені, як Л. Єльсман, Ю. М. Лотман, Б. О. Успенський [1; 2; 4]. Так, Л. Єльсман, говорячи про переваги семіотичного вивчення історії, наполягав на тому, що лише застосування семіотичного аналізу дозволяє історичній науці отримати справжній науковий статус: «Історія, зокрема, побудована таким чином, піднялася б над рівнем суто примітивного опису, поставши систематичною, точною й дедуктивною наукою... Здається беззаперечним, що, не намагаючись випробувати цю тезу в якості робочої гіпотези, гуманітарні науки нехтують своїм найбільш важливим завданням – прагненням перетворити дослідження суспільних явищ у науку» [1, 35].

Однак мусимо констатувати, що на сьогоднішній день основні принципи семіотичного дослідження історії і досі залишаються, по суті, не розробленими, а конкретні приклади розгляду історичних реалій з позицій семіотичного підходу, у зв'язку з цим, практично відсутні. Саме тому метою пропонованої статті постане спроба виписати в тезовому вигляді вихідні положення семіотичного дослідження історії, а конкретним завданням – показати, наскільки це дозволить нормований обсяг, як деякі з цих положень спрацьовують у випадку безпосереднього їх застосування в дослідженні культурно-історичної динаміки.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Визначимо ряд вихідних положень семіотичного дослідження історії, які, на наш погляд, доцільно прийняти.

Історія повинна й може бути розглянута як знакова система. Однак, як і будь-яка інша знакова система, водночас вона насамперед має бути сприйнята і як система комунікативна, в якій акт комунікації передбачає наявність адресанта (відправника інформації), адресата (її отримувача), повідомлення, коду, контексту, контакту, що графічно відповідає загальноновизнаній схемі, запропонованій свого часу ще Р. Якобсоном [7, 353]:

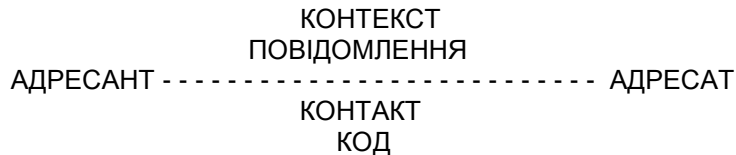

Схема 1. Історія як комунікативна система

«Сутність процесу комунікації, – зазначає Ю. М. Лотман, коментуючи цю схему, – полягає, таким чином, у тому, що деяке повідомлення в результаті закодування-декодування передається від відправника до отримувача. При цьому сама основа акту в тому, що другий отримує те саме повідомлення (або повністю йому за деякими прийнятими правилами еквівалентне), яке передав перший. Порушення адекватності виступає як дефект у функціонуванні комунікаційного ланцюжка» [2, 559–560]. Проте історія, на нашу думку, – це особлива знакова комунікативна система: в ній адресантом (тим, хто «задає» код) виступає безпосередньо сама історія, а адресатом – той, хто намагається осмислити процес її розгортання. Це, зрештою, означає, що комунікація як така в даному випадку являє собою процес обміну інформацією не між людьми, а між деякою, по суті, абстрактною сутністю (історією як адресантом) та, власне, людиною як адресатом.

На необхідності застосування комунікативної схеми Р. Якобсона у випадку дослідження історії з позицій семіотики наполягає Б. Успенський, коли наголошує: «В семіотичній перспективі історичний процес може бути представлений як процес комунікації, за якого нова інформація, яка постійно надходить, обумовлює ту чи іншу реакцію у відповідь з боку суспільного адресата (соціуму). Кодом при цьому виступає деяка «мова» (цей термін розуміється зараз, звичайно, не у вузькому, лінгвістичному, а у широкому, семіотичному смислі), яка визначає сприйняття тих чи інших фактів, як реальних, так і потенційно можливих, у відповідному історико-культурному контексті. Таким чином, подіям приписується значення: текст подій читається соціумом. Можна сказати тоді, що у своїй елементарній фазі історичний процес постає як процес породження нових фраз на деякій «мові» та прочитання їх суспільним адресатом (соціумом)» [4, 76].

Відповідно до сказаного вище, історія – це текст, який підлягає декодуванню. Отже, з семіотичної точки зору історія як текст виступає носієм коду, якщо під останнім розуміти правила зчитування інформації закодованого тексту. Більше того, виходить, що вона, власне, його і виробляє, адже, за визначенням, є адресантом (відправником) інформації. Втім, процеси комунікації й пізнання тісно пов'язані. Тому декодування здійснюється за схемою кодування. Це означає, що у процесі декодування (як невід'ємної складової комунікації) адресат має повторити (відтворити заново) процедуру кодування, яка, по суті, водночас є актом пізнання, адже кодувати – це означає означувати, тобто надавати, встановлювати значення, в той час як декодувати – розпізнавати те саме значення, сприймати, засвоювати його.

Знак завжди, на відміну від не-знака, виступає носієм значення. Бути знаком – це означає містити в собі значення, яке задається в межах певної семіотичної системи. Що ж у такому випадку може виступати знаком в семіотичній системі «історія»?

Якщо історію розглядати як текст і як семіотичну систему, то мінімальною значущою одиницею (знаком) в такій семіотичній системі слід, на нашу думку, визнати історичну епоху як особливий проміжок часу. Вибір історичної епохи як одиниці виміру історії не є випадковим: під поняттям «історична епоха», у відповідності до тлумачення цього терміну М. О. Чмиховим [5, 5-6], будемо розуміти такий проміжок історичного часу, який характеризується синхронізацією природно-кліматичних та історичних (економічних, соціальних, світоглядних) трансформацій. Разом з тим така синхронізація, за М. О. Чмиховим, не є випадковою. Вона, у свою чергу, обумовлюється ритмікою космічних циклів, а саме – ритмікою космічного циклу О. Петерсона, згідно з яким істотні зміни у кліматі Землі відбуваються з періодичністю у 1600 років, коли наприкінці кожного такого циклу впродовж доволі тривалого часу (близько 90 років) центри Сонця, Місяця та Землі опиняються на одній прямій, що, до речі, і викликає періодичні істотні зміни у кліматі Землі. Отже, історична епоха за тривалістю в цілому дорівнює тривалості циклу О. Петерсона. Враховуючи наяв-

ність іншого циклу – циклу в 532 роки, під час якого зникають розбіжності між рухом Сонця й Місяця, внаслідок чого цей рух відзначається повною синхронністю, М. О. Чмихову вдалося довести, що термін тривалості археологічної (історичної) епохи має становити саме 1596 років ($532 \times 3 = 1596$), а історичного періоду (третьої епохи) – 532 роки [6, 241-250].

Отже, в цілому поділяючи принципи, покладені в основу періодизації історії М. О. Чмиховим, надалі «історичними епохами» будемо називати саме такі особливі проміжки часу, які не лише відзначаються синхронізацією природно-кліматичних та історичних змін, але водночас є рівними за тривалістю – 1596 років, – з огляду на те, що їхня протяжність обумовлюється ритмікою космічного циклу О. Петерсона. Таким чином, у зміст поняття «історична епоха як мінімальна смислово-семіотична одиниця історії» будемо вкладати, зрештою, розуміння про особливий проміжок історичного часу, для якого характерною є синхронізація одночасно трьох складових – космічного циклу О. Петерсона, природно-кліматичного періоду та історичної епохи.

При цьому візьмемо до уваги і ту обставину, що, закріпивши за поняттям «історична епоха» саме такий смисл, тим самим отримуємо можливість уникнути певної термінологічної невизначеності в ситуації, коли «...існуючі нині терміни для визначення окремих якісних періодів розвитку культури – епоха, ера, етап, стадія, фаза тощо – вживають, як правило, суб'єктивно: іноді різним термінам надають однакового значення або один і той же якісний період називають по-різному» [5, 4].

Оперування поняттям «історична епоха» в зазначеному розумінні дозволяє осмислити **історію як текст**, якщо останній, за Ю. М. Лотманом, визначати як таке повідомлення, що в межах певної семіотичної системи (у нашому випадку – історії) будується за певними правилами породження інформації [2, 512]. У такому разі, приймаючи «історичну епоху» за одиницю виміру історії, всі історичні феномени відтепер маємо розглядати крізь призму відповідності/невідповідності тому змісту, який вкладається нами в поняття «історична епоха». Це – по-перше. По-друге, якщо визначення «історичної епохи» як знака в історії є правомірним, то в такому разі саме цей знак і має лежати в основі усіх подальших можливих семіотичних утворень, – подібно до того, як у мові з фонем формуються слова, зі слів утворюються речення, а з речень – більш складні синтактичні структури.

Поширюючи застосування методу семіотичного аналізу на дослідження історії, можна передбачати, що мета «історичної семіотики» – саме таку назву, посилаючись на Ю. М. Лотмана [2, 350], можна було б надати цьому напряму досліджень – полягала б насамперед у створенні процедурного методу, за допомогою якого можна було б здійснити адекватну інтерпретацію культурно-історичного процесу. Останнє означає, за Л. Єльмслєвим, що «для кожного процесу (в тому числі і історичного) можна знайти відповідну систему, на основі якої процес може бути проаналізований та описаний за допомогою обмеженої кількості передпосилок» [1, 35]. Власне, опис процедурного методу, який міг би бути покладений в основу семіотичного дослідження історії, і подає сам Л. Єльмслєв. На його думку, в основних своїх рисах він мав би зводитися до таких послідовних операцій: «Слід припустити, що будь-який процес може бути розкладений на обмежену кількість елементів, які постійно повторюються в різних комбінаціях. Потім ці елементи можуть бути об'єднані у класи за їхніми комбінаційними можливостями. І зрештою, в подальшому, очевидно, можна побудувати всезагальне й вичерпне обчислення (calculus) можливих комбінацій» [1, 35].

По суті, виділення «історичної епохи» як найменшої значущої одиниці історії і є початковою стадією семіотичного аналізу історії, процедуру якого в загальних рисах описав Л. Єльмслєв. Адже виокремити історичні епохи – це якраз і означає розкласти історичний процес на «обмежену кількість елементів, які повторюються в різних комбінаціях». І це – перший етап процедури семіотичного дослідження історії. Її другий етап, за Л. Єльмслєвим, зводиться до того, щоб «об'єднати елементи у класи за їхніми комбінаційними можливостями». Комбінація цих елементів та об'єднання їх у класи буде означати, що ми матимемо справу з історією як текстом, тобто з таким семіотичним утворенням, яке має потенційну здатність до породження інформації за певними правилами. Здійснена в такий спосіб класифікація елементів дозволила би відстежувати динаміку культурно-історичного процесу та забезпечила би вихід на розуміння наявних його специфічних форм і різноманітних ліній розвитку.

Семіотична одиниця «історична епоха» має усі характеристики знака за визначенням. По-перше (згідно з визначенням поняття «знак» за Ч. Пірсом), це матеріальна річ – певний проміжок історичного часу, яка замінює іншу матеріальну річ – мінімальну смислову одиницю історії. По-друге (відповідно до визначення поняття «знак» за Ф. де Соссюром), такий знак має свій означник (візуальний образ певного відтинку історичного часу на горизонтальній прямій світового культурно-історичного процесу, рівний за протяжністю іншим подібним відріzkам, які так само можуть бути визнані як «історичні епохи»), своє означуване (образ особливого проміжку часу – ко-

смічного циклу О. Петерсона тривалістю близько 1600 років, з яким пов'язується ідея синхронності природно-кліматичних та історичних змін) та відповідний тип коду (в даному випадку – космоархеологічний код). Завдяки коду, який поєднує певний означник (чуттєвий – візуальний, графічний – образ) з певним означуванням (поняттям, образом речі – «історичної епохи» як особливим проміжком історичного часу) утворюється значення знака – уявлення про «історичну епоху» як особливий часовий відтинок, який на прямій всесвітньої історії займає близько 1600 років і визначається синхронізацією космічних циклів, природно-кліматичних періодів та історичних епох.

Визначення «історичної епохи» як мінімальної смислової одиниці історії надає підстави дійти розуміння, що вказана синхронізація космічних, природно-кліматичних та історичних трансформацій простежується далеко не на всій території земної кулі. Вона фіксується лише в районах циркумпонтійської зони – тобто на Близькому Сході й у Північному Причорномор'ї. «Слід особливо наголосити: епоха як особливий проміжок часу, – пояснює М. О. Чмихов феномен циркумпонтійської зони, – починалася спочатку лише в найрозвинутіших районах світу. Такими були основна частина Близького Сходу та Причорномор'я від Дону до Дунаю й Надпоріжжя. Через особливості розташування нашої планети в космічному просторі тільки у згаданих регіонах соціально-економічні і природно-кліматичні епохи на початку голоцену були синхронними. Населення інших районів вступало до епох пізніше, й там деякий час продовжувала існувати пережиткова культура попередньої епохи. Але поступово територія, на якій утверджувалася названа вище синхронізація, розширювалася» [5, 5].

Варто підкреслити, що синхронізація космічних циклів, соціально-економічних та природно-кліматичних трансформацій характерною була для циркумпонтійської зони впродовж усього голоцену (сучасного природно-кліматичного режиму, який розпочався з епохи мезоліту та змінив плейстоцен – попередній природно-кліматичний режим льодовикової доби). Врахування цього факту і відкриває можливість для визначення цієї зони як своєрідного культурно-історичного центру («пупу») Землі, який, особливо в давні епохи, визначав провідні тенденції розвитку культури у світовому масштабі. «Сдність шести історичних та природно-кліматичних епох голоцену, – зауважує М. О. Чмихов, – простежено лише у Причорномор'ї та на Близькому Сході. Інші території поступово втягувалися до вказаної циклічності, починаючи з неоліту, причому Америка, Австралія, основна частина Африки – лише з останньої третини сучасної епохи. *Це дозволяє стверджувати, що, можливо, лише Причорномор'я та Близький Схід є своєрідним “пупом Землі” голоценової пори»* [6, 249–250].

Зважаючи на факт існуючої нерівномірності розвитку людства, виникає необхідність розрізняти, у зв'язку з цим, поняття «історична епоха» та «рівень розвитку». Зокрема, сучасне населення тих регіонів, яке у своєму розвитку зупинилося на стадії так званого «пережиткового мезоліту» й не пішло далі (аборигени Австралії, бушмени Африки та ін.), слід вважати таким, яке проживає не в історичній епісоді мезоліту, яка давно вже минулася, а знаходиться на рівні розвитку епохи мезоліту.

В той же час слід визнати, що «історична епоха» як знак у семіотичній системі «історія» має не лише космоархеологічний, а й системний код. Це означає, що початок кожної нової історичної епохи ознаменовується системною трансформацією суспільства на всіх його рівнях, а саме: на рівні економіки, на рівні соціальної структури й на рівні світоглядних уявлень; останні у вигляді артефактів виступають носіями культурно-інформаційних новацій. Нижче наведемо кілька прикладів такого роду системної трансформації, простеженої в межах окремих історичних епох – мезоліту та протонеоліту.

Епоха мезоліту

Рівень економічних трансформацій: криза мисливства при переході до мезоліту у зв'язку з різкою зміною клімату (завершенням льодовикового періоду й таненням льодовиків); винайдення лука та стріли, заснування нового способу полювання – облавного полювання, яке змінює загінне доби палеоліту; розвиток збиральництва, зокрема – активне застосування річкового збиральництва; піднесення ролі рибальства в системі господарства; виникнення й розвиток першого – водного – транспорту.

Рівень соціальних зрушень: заснування пізньої родової громади (дуально-громадської організації як об'єднання двох прагромад за принципами екзогамії, матрилінійності, матрилокальності) на тлі відсутності стабільної парної сім'ї і натомість наявності групового шлюбу.

Рівень трансформацій у сфері світогляду: докосмічна система світогляду – тотемістичний світогляд (розвиток уявлень про нерозчленований Всесвіт, про тотем як першопредка й творця Всесвіту; пояснення причини народження та смерті виходом/поверненням зародків з тіла/до тіла тотема; закріплення уявлень про чурингу як символ тотема та її власника – людини, про Всесвіт як тотем і продукт його діяльності); анімістичні уявлення; магія та фетишизм.

Епоха протонеоліту

Рівень економічних трансформацій: революційні зрушення у сфері господарства – поява відтворюючих форм господарства (тваринництва, землеробства, ремісництва) на тлі домінуючих на той час в системі господарства традиційних його привласнюючих галузей – мисливства, збиральництва, рибальства), обробка м'яких ґрунтів у річкових заплавах; поява першого штучного продукту – нитки та плетеної тканини, виникнення ткацтва як плетіння (розвиток ткацтва без застосування спеціального верстата).

Рівень соціальних зрушень: революційні зрушення в соціальній сфері – початок формування справжнього суспільства; поява парної сталої сім'ї та формування на її основі інших великих сегментів соціальної організації – роду, племені; виникнення знаті, соціальної нерівності, перших війн, невільників; поява перших нестійких державних утворень.

Рівень трансформацій у сфері світогляду: становлення космічної системи світогляду – існування уявлень про тотем як пережиткове явище; кардинальні (революційні) зміни у світогляді – розвиток уявлень про розчленований Всесвіт, відкриття таємниці дітонародження (все живе породжує собі подібних), усвідомлення наявності двох світів – світу живих та світу мертвих (потойбічного), формування уявлень про триєдину світобудову (фізичну реальність – «земний» світ, метафізичну реальність – «підземний» світ, трансцендентну реальність – «небесний» світ) та триєдину світотворчу силу («материнську», «батьківську» й «синівську» космотворчі енергії), виникнення уявлень про зодіак і створення зодіакальної картини світу; перехід від першого до другого етапу зодіаку; формування центральної ідеї у світогляді – ідеї рити як універсального космічного закону, якому підпорядковується життя як Космосу та Природи, так і суспільства й окремо взятої людини; розвиток уявлень про нитку долі та тканину як Всесвіт, про мікрокосм (людину) та макрокосм (Всесвіт, Універсум); закріплення нових світоглядних уявлень у концепції Світового Дерева як універсальної моделі організованого (впорядкованого) Всесвіту.

Світова історія, сприйнята як текст, з позицій семіотичного аналізу може бути усвідомлена як клас класів, тобто як певним чином організована ієрархія класів. Як і в будь-якій семіотичній системі, класи в історії мають бути виявлені й зафіксовані як на рівні парадигматики, так і на рівні синтагматики. Виділені на обох рівнях, класи розподіляються, відповідно, на складові частини – члени парадигм та сегменти синтагм. Відповідно до сказаного, схематично структуру історії, сприйняту крізь призму семіотичного аналізу, можна представити таким чином (див. подану нижче схему):

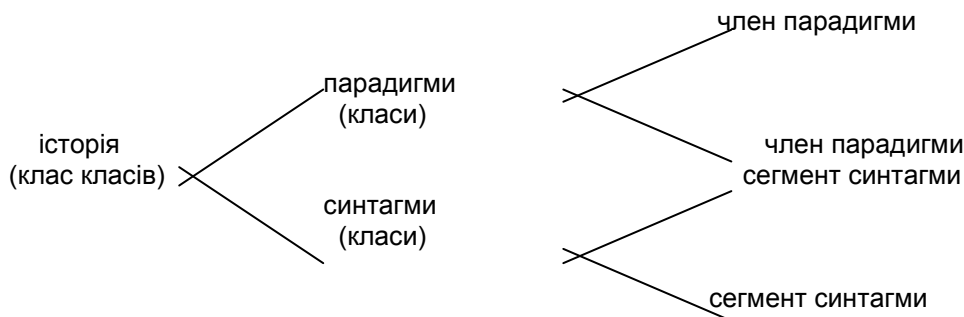

Схема 2. Структура історії крізь призму семіотичного аналізу

Кожна парадигма становить клас у семіотичній системі, кожна синтагма – клас у семіотичному процесі. Сукупність парадигм, виділених в історії як цілісному тексті, становитиме парадигматичні ряди, сукупність синтагм – ряди синтагматичні.

На нашу думку, парадигматичними рядами в історії слід визнати наступні: (1) ряд космопланетарних трансформацій; (2) ряд природно-кліматичних змін; (3) ряд геокліматичних трансформацій; (4) ряд трансформацій у господарській сфері; (5) ряд соціальних трансформацій; (6) ряд світоглядних трансформацій; (7) ряд ноосферних трансформацій.

При цьому парадигматичний ряд (власне, парадигму як таку) утворюють певні одиниці в ієрархії як системі – члени парадигми. Так, членами парадигм та їхніми можливими дериватами (похідними; «сегментами сегментів класу», за Л. Єльмслевим) деяких з визначених нами вище парадигматичних рядів є, на наш погляд, такі.

Члени парадигми в ряду космопланетарних трансформацій: (1) цикл О. Петерсона, в цілому рівний за тривалістю тривалості історичної епохи; (2) цикл тривалістю 532 роки, який хронологічно співпадає з третинною історичної епохи; (3) цикл затемнень у 2660 років, який хронологічно співвідноситься вже не з епохальними (з періодом у 1596 р.), а зі стадійними зрушеннями в історії, пов'язаними насамперед з фіксацією основних етапів духовної еволюції людства – започат-

куванням космічної системи світогляду людства (з початку епохи протонеоліту), «міською» революцією (з початку пізнього періоду епохи неоліту), духовною трансформацією «осьового часу» (з початку середнього періоду епохи раннього залізного віку); (4) загальноголоценовий шестиєпохальний цикл (розпочався з епохи мезоліту); (5) п'ятиєпохальний християнський цикл (розпочався з епохи протонеоліту).

Члени парадигми та деривати в ряду трансформацій в господарській сфері: (1) привласнююча економіка: полювання (загінне, облавне), збиральництво, рибальство; (2) відтворююча економіка: тваринництво, землеробство, ремісництво; (3) промислова (машинна) революція; (4) науково-технічна революція; (5) світова макроекономічна система.

На основі наявних парадигм формуються синтагми – як комбінації певних членів парадигм та їхніх дериватів. Синтагми (на відміну від парадигм як елементів семіотичної системи) утворюють синтагматичні ряди в межах семіотичного процесу. Як **синтагматичні ряди** (синтагм) того «класу класів», яким є історія, слід виділили такі:

- синтагму епохальної циклічності – синтагму історичних епох;
- синтагму стадійної циклічності – синтагму «вибухових» процесів в історії;
- синтагму полілінійності – синтагму еволюційних («повільних») процесів в історії.

В якості прикладу обмежимося коротким поясненням лише останньої з поданих у цьому переліку синтагм – синтагми еволюційних (повільних) процесів, яку є всі підстави називати також синтагмою полілінійності. Адже, по суті, вона являє собою цілу низку окремих еволюційних ліній, фіксація яких стає можливою завдяки тому, що феномен історичної епохи, сприйнятої нами як мінімальна смислова одиниця історії (тобто як знак), виступає в ролі головного критерію й конструктивної основи для розмежування сегментів цієї синтагми. Основними такими сегментами, вважаємо, є такі: (1) близькосхідно-причорноморський центр (БПЦ) = циркумпонтійська зона (з феноменом синхронізації космічних циклів, природно-кліматичних періодів та історичних епох упродовж всього голоцену); (2) культури доколумбової Америки (з феноменом відставання в розвитку з епохи неоліту); (3) райони пережиткового мезоліту – аборигени Австралії, бушмени Африки тощо (з феноменом консервації розвитку на рівні епохи мезоліту); (4) великі цивілізації епохи бронзи – Єгипет, Месопотамія, егейська культура, китайська культура в басейні Хуанхе, доарійська культура Індії в басейні Інду (з феноменом формування культурних центрів у межах найактивнішої зони «критичних паралелей» – у смузі між 30–40° північної широти); (5) культури «осьового часу» – Греція, Іудея, Іран, Індія, Китай (з аналогічним феноменом); (6) окремі райони екваторіального поясу Землі – кубу Суматри, аета Філіппінів тощо (з феноменом відсутності будь-яких релігійних, навіть тотемістичних, уявлень).

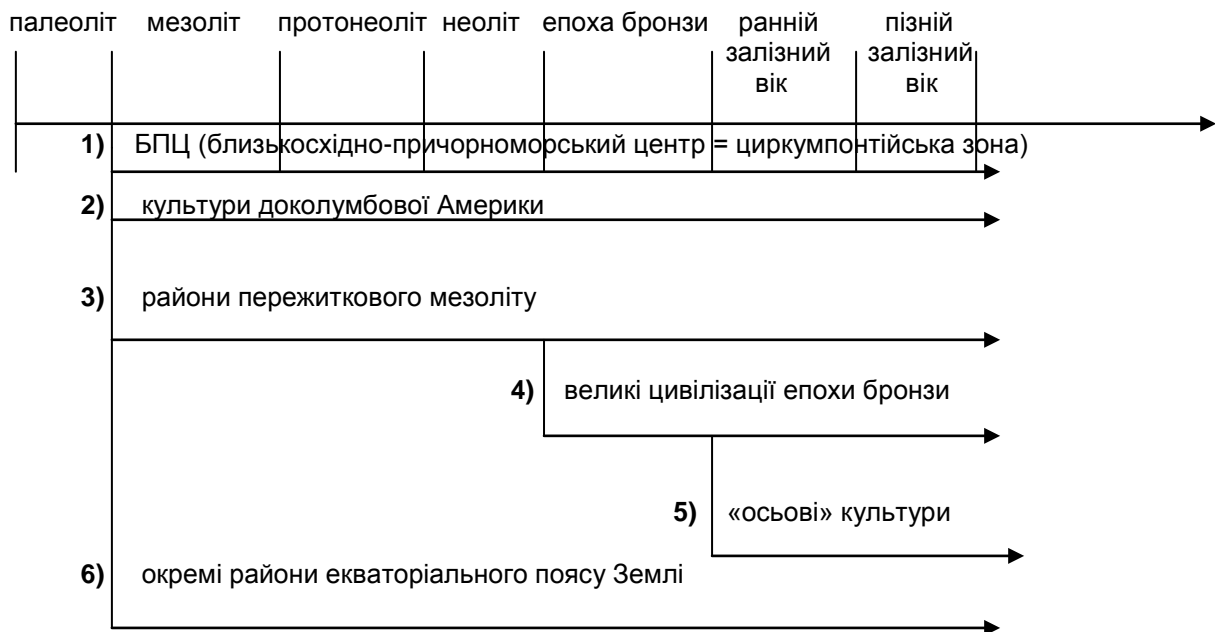

Схема 3. Фактори, що впливають на формування «ліній» історичного розвитку

Ще одним важливим типом коду в синтагмі полілінійності (на рівні з космоархеологічним та системним) виступає **геокліматичний код**. Адже стає очевидним, що зональна (широтна) нерів-

номірність розвитку людства (а тому і факт полілінійності цього розвитку) одночасно зумовлюється двома однаково важливими факторами:

- 1) наявністю «критичних паралелей» (зон найбільших деформацій земної кори – глибинних розломів Землі – як зон локалізації епіцентрів культурогенезу на нашій планеті);
- 2) диференціацією земної поверхні за кліматичними поясами.

Комплекс саме цих факторів, очевидно, і впливає на формування тих чи інших «ліній» історичного розвитку (див. подану вище графічну схему).

Стосовно другого фактору слід зауважити наступне. Центрами світової культурної ойкумени в голоцені завжди виступали регіони, що входили до *субтропічного поясу* Землі (зокрема – великої цивілізації епохи бронзи, культури «осьового часу»). Клімат субтропіків (до речі, субтропічна смуга пролягає якраз у межах 30–40° північної широти, тобто загалом співпадає з найпотужнішою зоною «критичних паралелей») в давні часи виявився найсприятливішим для життєдіяльності людини (так би мовити, відповідав принципу «50% на 50%»): з одного боку, він дозволяв користуватися природними багатствами, докладаючи для цього мінімум фізичних зусиль (у порівнянні, наприклад, з північними районами земної кулі, де складова продуктивної праці людини завжди мала перевищувати складову «від природи»), а з іншого – водночас стимулював (на відміну, скажімо, від тропіків та екваторіального поясу, де можна було задовольнятися привласненням «дарів природи») активну творчу (винахідницьку) господарську діяльність людини на цих територіях, так само як і призводив до складання потужних світоглядних (насамперед релігійних) систем.

ВИСНОВКИ

Таким чином, здійснена нами спроба окреслення вихідних положень дослідження історії з позицій семіотики дозволяє дійти таких висновків. Застосування семіотичного аналізу як дедуктивного методу дослідження надало можливість кваліфікувати культурно-історичний процес як складне багатшарове явище, тобто насамперед як процес полілінійний. При цьому оперування поняттям коду забезпечило вихід на розуміння причин цієї полілінійності (геокліматичний код), а виділення історичної епохи як мінімальної смислової одиниці (свого роду «мікрознака») історії (з притаманними їй космоархеологічним та системним кодами) вивело на розуміння сутності самого принципу диференціації культурно-історичного процесу на окремі «лінії» розвитку. Крім того, обраний семіотичний підхід (і зокрема – виокремлення парадигм та синтагм історії) з очевидністю продемонстрував, що адекватна інтерпретація культурно-історичної динаміки вимагає розбудови комплексної – інтегративної – картини бачення поступу історії, осмисленої як результат залучення даних наук як гуманітарного, так і негуманітарного змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ельмслев Луи. Прологомени к теории языка: Пер. с англ. / Сост. В. Д. Мазо. – М: КомКнига, 2006. – 248 с. (Лингвистическое наследие XX века).
2. Лотман Ю.М. Семиосфера. – С.-Петербург: Искусство-СПБ, 2004. – 704 с.
3. Почепцов Г.Г. Семиотика. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2002. – 432 с. (Образовательная библиотека).
4. Успенский Б.А. Этюды о русской истории. – С.-Петербург: Азбука, 2002. – 480 с.
5. Чмихов М.О. Давня культура: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – 288 с.
6. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1992. – 376 с.
7. Jakobson R. Linguistics and Poetics // *Style in Language*. – Cambridge, 1960. – P. 350-377.

REFERENCES

1. El'msl'ev, L. (2006). *Prolegomena to a theory of language*. Moscow : KomKniga (In Russian).
2. Lotman, Ju. M. (2004). *The sphere of semiotics*. Saint-Petersburg : Iskusstvo-SPB (In Russian).
3. Pochepcov, G. G. (2002). *The semiotics*. Moscow : Refl-buk, Kyiv : Vakler (In Russian).
4. Uspenskij, B. A. (2002). *Essays on russian history*. Saint-Petersburg : Azbuka (In Russian).
5. Chmykhov, M. O. (1994). *The ancient culture*. Kyiv : Lybid (In Ukrainian).
6. Chmykhov, M. O., Kravchenko, N. M., and Cherniakov, I.T. (1992). *Archaeology and ancient history of Ukraine*. Kyiv : Lybid (In Ukrainian).
7. Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. *Style in Language*. Cambridge, 350-377.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2015 р.